

Рекрут. Йоахим Волошиновський у становленні українського кооперативного руху (1897-1939 рр.). – Вінниця, 2005. – С. 318; 33. Волиняк. Про споживчі товариства на Волині // Рада. – 1913. – № 87; 34. Общее собрание Житомирского потребительного общества // Вестник Волини. – 1908. – № 85; 35. Там же; 36. Союзные дела // Почаевский Листок. – 1911. – № 6. – С. 22; 37. Там же; 88. Б. Стопневич. Споживча кооперація на Україні. – С. 31; 39. Кметь. Кооперація на селі (Лист з Поділля) // Рада. – 1909. – № 102; 40. Дорошенко Дмитро. Мої спогади про давнє минуле (1901 – 1914 роки). – С.165. 41. Там само. – С. 161.; 42. Рекрут В. П. «З людьми і для людей...» – С. 128.

Т.В. Тканко

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ УСТРІЙ ТА КОМПЕТЕНЦІЯ ВІЙСЬКОВО-ПРОМИСЛОВИХ КОМІТЕТІВ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Вивчення історії громадських організацій, створених у роки Великої війни 1914-1918 рр., належить до пріоритетних напрямів історичних досліджень. Діяльність Всеросійських земського та міського союзів, військово-промислових комітетів (далі – ВПК) тощо, спрямована на мобілізацію промисловості для потреб армії та флоту, тривалий час вважалася незначною, підпорядкованою лише інтересам підприємців, їхнім прагненням отримати керівну роль в організації воєнної економіки¹. Праці сучасних авторів, насамперед С. Сергеевої², О. Ресента та О. Сердюка³, Н. Загребельної⁴, заперечують ці твердження, спонукають переосмислити значення згаданих організацій. Тому звернення до їхньої історії вбачається достатньо аргументованим.

У даній статті авторка має на меті охарактеризувати організаційний устрій (статус, компетенцію, структуру, склад) ВПК українських губерній Російської імперії у воєнні роки, визначити особливості виникнення та утвердження системи обласних та місцевих комітетів регіону.

Поява ВПК традиційно пов'язується з роботою ІХ з'їзду представників промисловості та торгівлі, що відбувся 26-28 травня 1915 р. у Петрограді. Ухвалені на ньому резолюції зафіксували створення Центрального та обласних (районних) комітетів⁵. Юридичний статус, права, обов'язки, завдання тощо новостворених організацій було визначено вже в липні 1915 р. у відповідних документах, зокрема в “Положенні про ВПК” і в “Наказі про порядок створення та дії ВПК та їхніх з'їздів”. 4 серпня 1915 р. вказані документи були затверджені Радою Міністрів, а 27 серпня – Імператором, що означало легалізацію діяльності комітетів.

Відповідно до “Положення” комітети проголошувалися “громадськими організаціями, що не переслідують комерційних цілей”⁶ та засновуються “для сприяння урядовим установам у справі забезпечення армії та флоту всіма необхідними предметами спорядження на час теперішньої війни”⁷. Вони, як юридичні особи, отримали право “купувати будь-яке рухоме та нерухоме майно, вступати в договори як із приватними особами, так і з державними та громадськими установами, брати на себе будь-які зобов'язання..., організовувати, за погодженням з військовим та морським відомствами, прийом та здачу необхідних для армії та флоту предметів, а також позиватися та відповідати перед судом”⁸. Аналогічні пункти містили й документи про створення конкретних обласних та місцевих ВПК⁹.

Структуру і склад Центрального, обласних та місцевих комітетів, а також їхню кількість та порядок взаємодії було визначено в “Наказі”. Згідно з ним всі обласні та місцеві осередки підпорядковувалися Центральному ВПК, який “об'єднував та спрямовував їхню діяльність”¹⁰. Окрім того, всі відносини обласних комітетів з центральними урядовими установами встановлювалися лише через ЦВПК або з його відома. Окремий пункт документа фіксував перелік обласних організацій, до складу якого ввійшли 4 ВПК українських губерній Російської імперії – Катеринославський, Київський, Одеський та Харківський.

На наш погляд, важливою особливістю ВПК, організованих на території Наддніпрянщини, є порівняно ранній час їхнього формування (травень – липень 1915 р.), що свідчить про значну громадську активність місцевої підприємливої верстви та інтелігенції. Наприклад, вже 30 травня 1915 р. Рада південноросійських власників шахт заснувала ВПК, діяльність якого мала об'єднати приватну промисловість Харківської, Катеринославської, Курської, Орловської та Воронежської губерній¹¹. Однак, уже з червня цього ж року почалися організаційні роботи зі створення окремих Катеринославського, а згодом Харківського обласних комітетів. Прагнення долучитися до спільної справи допомоги армії та флоту, усвідомлення необхідності мобілізації всіх ресурсів регіону тощо зумовили також появу Одеського (3 червня 1915 р.) та Київського (14 червня 1915 р.) обласних ВПК.

Щоправда, офіційне затвердження “українських комітетів” у Центральному комітеті відбулося дещо пізніше. Так створення Київського та Одеського обласних ВПК було остаточно закріплено на

.....
засіданні ЦВПК 21 вересня 1915 р.¹². До складу першого ввійшли підприємства Київської, Чернігівської, Волинської, Полтавської та Подільської губерній, другого – Херсонської, Таврійської та Бессарабської губерній¹³. Виникнення Катеринославського обласного комітету було затверджено відповідною постановою ЦВПК від 12 жовтня 1915 р. Район діяльності організації обмежився власне Катеринославською губернією, за винятком Маріупольського повіту та підприємств Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії¹⁴. Нарешті, офіційне оформлення Харківського обласного ВПК відбулося 16 листопада 1915 р. в рамках Харківської губернії та вищезгаданих підприємств¹⁵.

Окрім обласних, із середини 1915 р. розпочалося формування мережі місцевих комітетів. Зокрема, в районі діяльності Київського обласного ВПК функціонували Вінницький, Волинський, Гайсинський, Кременчуцький, Ніжинський, Полтавський, Уманський, Черкаський та Чернігівський місцеві осередки¹⁶. Одеському обласному комітету підпорядковувалися Бердянська, Єлизаветградська, Кишинівська, Керченська, Миколаївська, Молочанська, Новогеоргіївська, Тираспольська, Херсонська та Феодосійська місцеві організації¹⁷. Катеринославський обласний ВПК мав зв'язки з Маріупольським місцевим комітетом. Усього ж у роки війни на території українських губерній Російської імперії працювало більше 20 місцевих ВПК.

Варто відзначити, що створення обласних та місцевих комітетів відбувалося за сприяння численних товариств та організацій, представників влади. Наприклад, основою Одеського обласного ВПК стало місцеве Товариство фабрикантів та заводчиків¹⁸. Київський, Катеринославський, Маріупольський ВПК зорганізувалися завдяки зусиллям відповідних біржових комітетів. Ініціаторами появи Полтавського, Переяславського та Кременчуцького ВПК стали місцеві земські управи та відділення Всеросійських земського та міського союзів¹⁹. Бердянський місцевий ВПК виник завдяки зусиллям Таврійського губернатора. У формуванні Миколаївського комітету брали участь голова місцевого осередку Всеросійського міського союзу, представники Миколаївського відділення Імператорського Російського технічного товариства та біржового комітету тощо²⁰.

Відносини між обласними та місцевими комітетами регламентувалися, окрім згаданих вище документів, рішеннями загальних зборів. Так на з'їзді ВПК Київського району 6-7 листопада 1915 р. одностайно було прийнятий акт про заснування виборного інституту уповноважених, діяльність якого мала узгодити роботу обласного та місцевих осередків²¹.

Структура обласних ВПК була подібною до внутрішньої організації Центрального комітету. Як правило, обласні осередки склалися з правління (президії), до складу якого входили голова, його заступники, товариші голови, інші члени правління і секретар, а також відділів (секцій). Завдання правління полягало в загальному керівництві роботою комітетів, веденні офіційного діловодства. У Київському обласному ВПК головував М. Терещенко, в Одеському – М. Брайкевич, Катеринославському – Л. Дмитрієв, Харківському – М. фон Дітмар. Проте, основна діяльність комітетів зосереджувалася у відповідних відділах та секціях. Так при Одеському обласному ВПК в серпні 1915 р. функціонували снарядно-механічна, хімічна, секція сировини та палива, перевезень, продовольча, фінансова та робітничка секції²². До складу Харківського обласного ВПК входили механічний, бензолловий, хімічний відділи, а також відділи винаходів та перевезень тощо²³. Проте найбільшу кількість секцій мав Київський обласний ВПК, який вже на початковому етапі роботи нараховував 14 відділів, зокрема, фізико-механічний, хімічний, газовий, військово-технічний, мостовий, заводського устаткування, матеріальний, робітничий (Бюро праці), евакуаційний, фінансовий, видавничий, юридичний, загальної канцелярії тощо²⁴. Кожен з відділів мав відповідну спеціалізацію. Логічно, що найактивнішими з них були ті, що працювали над виготовленням предметів бойового спорядження армії, зокрема артилерійських снарядів, гранат, мін, бомб, зброї тощо, а також проводили науково-технічну роботу, сприяли розвитку нових галузей промисловості. Це, передусім, снарядні, механічні, хімічні, бензоллові та інші секції.

У процесі діяльності структура ВПК змінювалася та вдосконалювалася, що пояснюється прагненням комітетів якнайкраще організувати свою роботу. В їхньому складі з'явилися нові відділи та підвідділи, майстерні, комісії та навіть власні підприємства. Показовим у цьому плані є приклад Київського ВПК. Протягом 1916-1917 рр. до вищезгаданих відділів додалися лісова секція, телефонна, електромеханічна та оптична майстерні, рентгенівська та фотографічна комісії, аналітичне бюро та бюро з формування студентів, комісія гальванічних елементів, Конотопський снарядний та Ржищівський чавуноливарний механічний заводи тощо²⁵. Окрім того, у червні 1916 р. Київський обласний ВПК об'єднав свій матеріальний відділ з відповідною секцією Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського земського союзу у спільний відділ постачань²⁶.

Подібною до обласних була структура місцевих комітетів, щоправда з меншою кількістю секцій та комісій. Зокрема, до складу Миколаївського місцевого ВПК входили механічний, обозний,

речовий, фінансовий відділи, а також секції праці та суспільно-економічних питань²⁷. Кременчуцький комітет складався з хімічно-фармацевтичної, шкіряної, деревообробної, механічної секцій, фінансової та юридичної комісії²⁸.

Варто відзначити, що діяльність відділів та секцій Центрального, обласних і місцевих ВПК, спрямована на допомогу фронту, регулярно висвітлювалася у численній періодиці, у тому числі тій, що видавалася за ініціативи та сприяння самих організацій. Так для “ознайомлення армії та інших ВПК з роботою комітету” Київський ВПК з 23 квітня 1916 р. отримав право випускати щомісячне видання під назвою “Відомості Київського обласного ВПК”, відповідальним редактором якого було призначено професора Університету Св. Володимира О. Білімовича²⁹. Вказаний збірник є важливим джерелом для вивчення роботи комітету.

Склад обласних та місцевих ВПК в загальних рисах було визначено у програмних документах організацій. Зокрема, в пункті 6 “Наказу про порядок створення та дії ВПК та їхніх з’їздів” було зазначено, що “склад обласних та місцевих ВПК визначається відповідно до складу Центрального ВПК”³⁰. Останній об’єднував членів Ради з’їздів представників промисловості та торгівлі, Всеросійських земського та міського союзів, місцевої влади, численних відомств, обласних ВПК тощо. Соціальний портрет ВПК українських губерній був подібним до нього. Передусім комітети складались із представників торговельно-промислових сил. Так у складі Одеського обласного ВПК працювали члени місцевого товариства фабрикантів та заводчиків, біржового комітету, комітету торгівлі та мануфактури тощо. Це, зокрема, директори корабельних заводів у Миколаєві К. Ващалов, М. Дмитрієв, П. Юренєв, директор-розпорядник акціонерного товариства Гена І. Ген, директор Олександрівського товариства цукрових заводів А. Гулев, голова Одеського комітету торгівлі та мануфактури О. Хаос, представники товариства фабрикантів та заводчиків С. Соколовський і А. Юнгман та інші³¹.

Іншу групу складали працівники численних громадських організацій, зокрема Всеросійських земського та міського союзів, їхнього об’єднаного комітету з постачання армії, товариств та комісій, а також урядових установ і місцевої влади тощо. Найбільш плідним було співробітництво комітетів з місцевими осередками міського та земського союзів, оскільки завдання та цілі, які вони ставили перед собою, були подібними.

Наступну сукупність в обласних та місцевих ВПК складали представники науки та техніки. Наприклад, до складу Київського обласного комітету входило 24 професори Київського Політехнічного Інституту Імператора Олександра II та Імператорського Університету Святого Володимира і 17 інженерів, що становило 39% від загального числа членів. Це, передусім, Є. Патон, В. Іжевський, Я. Маркович, І. Єгоров, М. Прилежаєв тощо. Харківський обласний ВПК співпрацював із науковцями місцевого Технологічного інституту, професорами В. Валяшком та П. Рубіним, магістром фармації Розенфельдом, інженером-хіміком О. Цукерманом, інженером П. Єсманським-Григор’євим та іншими³². Одеський комітет запросив до роботи професорів Новоросійського університету Ф. Селіванова і С. Танатара. Окрім того, комітети співпрацювали з місцевими відділеннями Імператорського Російського технічного товариства. Присутність науковців була визначальною у формуванні найважливіших напрямків діяльності ВПК, стимулювала науково-технічний пошук, спонукала до розвитку хімічної, автомобільної, авіаційної та інших галузей промисловості.

Членами обласних та місцевих ВПК були й робітники заводів та фабрик, юристи, вчителі, представники банків тощо, тобто представники різних верств населення. Як правило, праця членів комітету не оплачувалась, що було зафіксовано у відповідних документах (наказах)³³.

Отже, організаційне становлення обласних та місцевих ВПК українських губерній Російської імперії відбулося досить оперативно. До кінця 1915 р. були ухвалені програмні документи, що визначили компетенцію, правовий статус, цілі, завдання, структуру та соціальний портрет організацій. У цілому організаційний устрій “українських комітетів” був подібним до інших, проте мав певні особливості, зокрема ранній час формування, значний відсоток представників науково-технічної інтелігенції тощо. На нашу думку, в подальших дослідженнях, присвячених історії громадських організацій у роки Першої світової війни, варто охарактеризувати відносини ВПК з Всеросійськими земським та міським союзами, порівняти їхнє значення у забезпеченні потреб фронту у воєнні роки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Погребинский А. Военно-промышленные комитеты // Исторические записки. – 1941. – т. 11. – С. 160-200; *Його ж*, Мобилизация промышленности царской России в первую мировую войну // Вопросы истории. –

.....
1948. – № 8. – С. 58-70; Сидоров А. Л. Экономическое положение России в годы первой мировой войны. – М., 1973; 2. Сергеева С. Л. Военно-промышленные комитеты в годы первой мировой войны. – М., 1996; 3. Реєнт О. П., Сердюк О. В. Перша світова війна і Україна. – К., 2004; 4. Загребельна Н. І. Велика війна: українство і благодійність (1914-1917). – К., 2006; 5. Рудой Я. Государственный капитализм в России во время империалистической войны. – Л., 1925. – С. 39; Клаус р. Война и народное хозяйство России (1914-1917). – М.-Л., 1926. – С. 59; Букшпан Я. Военно-хозяйственная политика Военно-хозяйственная политика. Формы и органы регулирования народного хозяйства за время мировой войны 1914-1918 гг. – М.-Л., 1929. – С. 297; 6. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф. 274. – Оп. 4. – Спр. 504. – Арк. 13; 7. Там само; 8. Там само. – Арк. 14.; 9. ЦДІАУК. – Ф. 575. – Оп. 1. – Спр. 765. – Арк. 1; Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. 211. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 15; 10. Наказ о порядке образования и действия ВПК и их съездов // Известия Центрального ВПК. – 1915. – № 4. – С. 1; 11. Сергеева С. Вказана праця – С. 24; 12. Известия ЦВПК. – 1915. – № 10. – С. 1; 13. Реєнт О. П., Сердюк О. В. Вказана праця. – С. 84; 14. Известия ЦВПК. – 1915. – № 15. – С. 1; 15. Известия ЦВПК. – 1915. – № 31. – С. 1; 16. Список местных комитетов Киевского района // Известия Киевского областного ВПК. – 1916. – № 1-2. – С. 67; 17. Деятельность областных и местных военно-промышленных комитетов на 10-е февраля 1916 года: в 3-х частях. – Пг.: Типография Гершунина, 1916. – Ч.1. – С. 72-73; 18. ЦДІАУК. – Ф. 385. – Оп. 2. – Спр. 215. – Арк. 138; 19. ЦДІАУК. – Ф. 320. – Оп. 1. – Спр. 1494. – Арк. 139, 279; 20. Деятельность областных... – С. 8, 61; 21. ЦДІАУК. – Ф. 274. – Оп. 4. – Спр. 504. – Арк. 67-67 об.; 22. Деятельность Одесского ВПК // Известия ЦВПК. – 1915. – № 2. – С. 3; 23. Деятельность Харьковского областного ВПК // Известия ЦВПК. – 1915. – № 33. – С. 5-7; 24. Обзор деятельности Киевского областного ВПК со времени возникновения его по 1 марта 1916 г. // Известия Киевского областного ВПК. – 1916. – № 1-2. – С. 8; 25. Иващенко А. П. Адресная книжка Киевского областного ВПК. – К.: Типография Всероссийского Земского Союза, 1917. – С. 2-8; 26. ЦДІАК України. – Ф. 715. – Оп. 1. – Спр. 3401. – Арк. 10; 27. ДАМО. – Ф. 211. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 16; 28. ЦДІАК України. – Ф. 320. – Оп. 1. – Спр. 1494. – Арк. 73-74 об.; 29. Державний архів Київської області. – Ф. 2. – Оп. 54. – Спр. 91. – Арк. 15; 30. Наказ о порядке... – С. 1; 31. Одесский ВПК // Торгово-промышленный юг. – 1915. – № 12. – С. 23; 32. Деятельность Харьковского ... - С. 5, 7; 33. ЦДІАК України. – Ф. 575. – Оп. 1. – Спр. 765. – Арк. 1 зв.; ДАМО. – Ф. 211. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 15 зв.

А.М. Трембіцький

ЖИТТЄВІ ШЛЯХИ Й ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛОДИМИРА ЧЕХІВСЬКОГО

У 20-х рр.ХХ – на початку ХХІ ст. постать голови уряду Директорії, знаного діяча Української Народної Республіки, митрополита Української Автокефальної Православної Церкви Володимира Чехівського фрагментарно висвітлювали В. Герасименко¹, В. Приходько², І. Преловська³, А. Грищенко⁴, О. Нечаєв⁵, К. Завальнюк⁶, В. Верстюк і Т. Осташко⁷, І. Власовський⁸, Е. Мельник⁹, С. Раневський¹⁰, Ф. Бульбенко (США)¹¹, Д. Бурко (США)¹² та ін.¹³. Коротке гасло подано в «Енциклопедії Українознавства-II»¹⁴. Водночас більшість відомостей з його життя й діяльності, в т.ч. й про Вінницький період його діяльності, так і залишаються малознаними для дослідників. На підставі віднайденого в фондах Державного архіву Вінницької області документу під назвою «Перебіг життя, діяльності Волод. Чеховського» від 5 січня 1921р., тобто за день до його арешту більшовиками¹⁵ та інших матеріалів Вінницького інституту народної освіти подаються деякі нові аспекти його життя і діяльності, в т.ч. під час проживання у Вінниці.

Володимир Мойсейович Чехівський народився 20 липня (за іншими даними 19)¹⁶ 1876 р. у селі Гороховатка на Київщині в родині священнослужителя¹⁷. У 1896 р. успішно закінчив Київську духовну семінарію¹⁸, в 1900 – Київську духовну академію¹⁹. Бажаючи служити Україні, він, після успішного складання іспиту в Київському університеті на вчителя гімназії²⁰, працював у церковнопарафіяльних школах сіл Янівка й Гороховатка Київського повіту²¹. У 1901 р. був призначений помічником інспектора Подільської духовної семінарії²², де працював біля трьох років (відповідно до інших даних він працював лише в 1901-1902 рр.)²³, тому що семінаристи ювілейного сотого випуску 1903-1904 рр.у центрі пам'ятної віньетки²⁴ вмістили не єпархіального архієрея, ректора, інспектора і семінарських учителів²⁵, а помічника інспектора Володимира Чехівського, Тараса Шевченка та Миколу Костомарова. В.Чехівському негайно винесли «попередження» і перевели помічником інспектора в Київську духовну семінарію²⁶. Однак і там нетривалою була його праця, вже в 1905 р., через не благодійність, його звільнили з семінарії й призначили вчителем Черкаської духовної школи²⁷. Як зазначає сам В.Чехівський, у Черкасах він викладав російську мову й літературу в духовному училищі й міській гімназії²⁸. Незважаючи на всі перипетії, він у 1905 р. все ж отримав за наукову працю з історії Української Церкви «Київський митрополит Гавриїл Бануленко-Бодоні (1799-1803)» вчений ступінь магістра богослов'я²⁹.